

Кириш сөз

Элибиздин улуу мурасы «Манас» жөнүндө кеп козголо калса, ар кимибизди кандайдыр бир сыймык бийлеп алат да, бүйрүбүз кызып, тез эле сөзгө аралашып, аңгеменин учугун ары улайбыз. Бул бекеринен эмес. «Манаска» болгон сүйүүбүздүн башаты те балачактан башталат, анын башкы оң каармандары тууралуу ата-энелерибиздин, ж.б. жакын адамдарыбыздын кол жеткис ыйыктын ыйыгы катары айткан ар түрдүү аңгемелерин угуп, бышы кулак болсок, кийин жалпы элибиздин ага болгон зор симпатиясына сугарылып, биз үчүн «Манас» ата-журт, кыргыз эли деген түшүнүктүн, кандайдыр бир бөлүнгүс атрибуту — символу катары сезилип калат. Эпостун башкы оң каармандарынын бүткүл өмүр бою кылган иштери эл-жердин камы, кыргыз элинин бактысы үчүн арналышы, ал образдарды ошол кол жеткис бийик, ыйык деңгээлге жеткирген. Алар бизге ата-журтту чексиз сүйүүнүн идеалы гана болбостон жалпы адамкерчиликтүүлүктүн эң жогорку үлгүсү болуп эсептелет. Колуңуздагы китеп ошол сүйүктүү эпосуубуз «Манас» трилогиясынын «Семетей» бөлүмүнүн — бул бөлүмдүн улуу манасчы С. Каралаев айткан вариантынын эки томдугунун биринчи китеби. Саякбай Каралаевдин айтуусундагы трилогиянын биринчи бөлүмү («Манастын» өзү) мурдараак эки том болуп жарык көргөн, бул китеп ошол жарыяланыштын уландысы болуп эсептелет.

Эл арасындагы мурдатан кабыл алынган салт боюнча Семетей Манастын уулу. Анын баатырдык иштерин баяндаган көркөм чыгарма «Семетей»—«Манас» эпосунун уландысы, трилогиянын экинчи бөлүмү. Бул абал эки чыгармадагы башкы каармандардын ата-бала катары туугандык байланышы менен эле түшүндүрүлбөстөн, ал экөөнөн башка да көптөгөн каармандардын эки чыгармада тең катышы, окуялардын логикалык өсүп-өнүгүш нугу ж.б. көптөгөн белгилер менен шартташкан. Бирок, чынында «Семетей» «Манастын» бөлүмү гана эмес, баардык белгилери боюнча өзүнчөлүккө ээ болгон чыгарма. эл да аны өзүнчө эпос деп түшүнөт. Мунун ачык далилин башка фактыларды эсепке кошпогондо да «Семетейди» аткаруучу, ал өнөрдү атайын кесип кылган адамдардын бар экендигинен да даана көрүүгө мүмкүн. Кыргыз элинде манасчылар сыяктуу эле семетейчилер да бар. Эл ичинде бул эки кесиптин кадыр-баркы бири-биринен кем эмес. Манасчы «Семетейди» аткаруусу сөзсүз шарт болбогон сыяктуу, семетейчилер арасында да «Манасты» аткарбагандар көп эле жолугат. «Манас» да, «Семетей» да көп варианттуу чыгармалар. «Манас» менен «Семетей» бир чыгарма болсо дайым бирге айтылып, бирге жашап, экөөнүн варианты да сан жагынан эл арасында бирдей болот эле. Ал экөө бир чыгарма эмес, ар бири өзүнчө өсүп-өнүккөн, эл арасында жашоосун өзүлөрүнчө уланткан эки башка чыгармалар болгондуктан алардын варианттарынын жалпы сандары да ар түрдүү. Бүгүн колдо

турган маалыматтарга караганда эл арасында манасчыларга караганда семетейчилер көп болуп, «Семетейдин» варианты да көбүрөөк аткарылган. Кыргыз Илимдер академиясынын Тил жана адабият институтунун кол жазмалар фондусундагы эл арасынан жазылып алынган материалдарда да сан жагынан «Манаска» караганда «Семетей» алда канча көп. Ошол көптөгөн варианттардын арасындагы салттык туруктуу окуяларды толук камтыгандыгы, көркөмдүк деңгээли жактан эн мыктыларынын бири ушул С. Каралаевден жазылып алынган «Семетей».

С. Каралаевдин «Семетейи» да башка варианттардагыдай эле Манас өлгөндөн кийин анын ордун ээлеген Абыке, Көбөштүн наадандык иштерин баяндаган традициялык окуялардан башталат. Алар Манастын өлгөнүнө кырк күн толо элек жатса, Манастан калган ордону чаап, мал-мүлкүн талап алышат да каралуу олтурган Каныкейге зордуктап үйлөнүп, балтыр бешик Семетейди өлтүрүшмөк болот. Үй-жайы таланып, талаада калган Каныкей уулунун өмүрүнүн коопсуздугунан чочулап Семетей менен кайын энеси Чыйырдыны алып, өз атасы Темиркандын шаары Букарга качып жөнөйт. Көбөштөргө баш ийбей Беш-Таштын башы бек жайлоого чыгып кеткен Бакай Каныкейдин качканын билип, артынан издеп барат да жолго азык, ат берип, аларды 12 жыл күтөөрүн айтып, Таласка кайтат. Көп кыйынчылыктан кийин Каныкей Букарга жетип Семетейди бир тууганы Ысмайылга бала кылып берет. Бул эпизоддо он каармандардын таш боор жакын адамдардан запкы тартып, сүйүктүү Ата журттан ажырап, баш калкалап башка жакка качууга аргасыз болгон өтө трагедиялуу учурунун бири берилгендиктен адамдын ички толгонууларына жык толгон лирикалык монологдор, өткөн менен азыркыны салыштырган армандар, каармандардын курч кагылышууларын чагылдырган драмалык мүнөздөгү диалогдор кеңири орун алган. Натыйжада «Семетейдин» ушул башталыш эпизодунан эле анын «Манастан» стилистикалык курулмалары өзгөргөнү ачык боло баштайт. Трилогиянын бул бөлүмүндө лиро-эпикалык мотивдерге орчундуу орун берилип, патетикага, баатырдык духка азыраак көңүл бурула баштаганын көрөбүз.

Ысмайылдын колунда тарбияланган Семетей он экиге келгенде таятасы аны хан көтөрүп той берет. Тойдо Каныкей Семетейдин келечегин билгени, Тайторуну төлгө кылып чаап, ал чыгып келет. «Каныкейдин Тайторуну чабышы» С. Каралаевдин өзгөчө сүйгөн эпизоддорунун бири болуп ал аны эл астында өтө берилүү, чыгармачылык зор эргүү менен аткарып келген. Манасчынын бул эпизодго • айрыкча көңүл бурушу, ал өзү өтө сүйгөн каармандарынын бири Каныкей көптөн күткөн тилеги орундалып Семетей атасы Манасты тартып эл-жеринин тиреги болобу же жокпу?— деп санааркап,

психологиялык өтө чыңалуу абалында болуп, өзү үчүн өтө жооптуу мезгилдердин бирин башынан өткөрүп жатышы менен байланышкан. Чындыгында С. Каралаевдин айтуусундагы «Каныкейдин Тайторуну чабышы» «Манас» эпосундагы каармандын психологиялык абалын эң терең ачкан жаркын эпизоддордун бири. Ушундан көп узабай Семетей Сарытаздан тегин угуп, аны жашырып жүргөн Темирканга таарынып эч ким менен сүйлөшпөй жатып алат. Айласы кеткен Каныкей баласы Семетейге чындыкты айтып берүүгө аргасыз болот. Бул баян «Каныкейдин жомогу» деп аталып, С. Каралаевдин вариантындагы эң жеткилең иштелген бөлүмдөрдүн бири. Ата-журттан чет жакта жүргөн каармандардын ага болгон сагыныч, кусалыгы, ага кайрылып барууга умтулуулары аркылуу Родина жөнүндөгү элдик түшүнүк, патриоттук сезим, эң бир бийик пафос менен чебер берилген. Каныкей Ата Мекенинен четте өскөн Семетейди өткөндөгү окуялар менен толук кабардар кылып, анын патриоттук сезимин ойготуп, келечекте аткарчу иш-терине туура багыт бериш үчүн эл-жер, Манас жана анын 40 чоросунун ар түрдүү эрдик иштери жөнүндө, Каныкей өзүнүн башынан өткөргөндөрү, Манаска сиңирген эмгеги жөнүндө кеңири баяндайт. Ошондой эле Таласка жол тарта турган Семетейге кандай жол менен баруу, эмне иш кылуу, кимге кандай мамиле жасоо керектиги, ал жерде дос ким, кас кимдиги жөнүндө энелик акыл-насаатын айтат. Абыке, Көбөштүн колунда калган Манастын Сырнайза, Аколпок, Аккелте, Зулпукоруна жана Тайбуурулуна токтолуп, алардын жасалышын, кандай жол менен Манас аларга ээ болгонун баяндайт. Тайбуурулду Манаска Сайкал тартууга алып келишине байланыштуу «Сайкалдын окуясы» айтылат. Каныкей өзү түздөн-түз катышкан окуялар катары Кыргыздын ушагы боюнча Чубактын Манаска таарынып кетиши, анын каты боюнча Коңурбай Таласка чабуул коюп Манастын жеңилиши, ушул окуядан кийин Манасты күч менен ала алба-сына көзү жеткен Бээжиндин түпкү чоң ханы Кары кан аны амал менен жок кылмак болуп Көзкамандарды жибергени жана ал чыккынчылар Манасты ууландырып өлтүрмөк болушканы, Каныкей куткарып чыгып айыктырганы, Көзкамандардын 40 чородон талкаланышы жөнүндө айтат. С. Каралаевдин айтуусундагы, Семетейдин Ата-журтуна кайтып келип орун-очок алышы, Абыке, Көбөш, кырк чоро менен чыры, Айчүрөккө үйлөнүшү көп жагынан башка варианттар менен үндөш, жакын окуялардан. Анткени, булар эл ичинде кеңири көп айтылган эпизоддор болгондуктан майда деталдарына чейин такталып, терең иштелгендиктен кийинки айтуучулардын толуктоолоруна анча муктаж болгон эмес.

С. Каралаевдин вариантында өтө көлөмдүү эпизоддордун бири Семетейдин атасы Манастын кунун Коңурбайдан куушу. Эпизоддун узакка созулуп айтылышы С. Каралаев өзүнүн зор талантына ылайык традициялык окуяларды, анын ар бир мотивин майда-баратына чейин деталдуу өтө кеңири баяндашы менен, ошондой эле атасы Манастан

кем түшпөгөн Семетейдин баатырдык иштеринин масштабдуулугун Манастын баатырдык иштеринин кыл чокусу — «Чоң казаттын» деңгээлине көтөрүп чыгуу аракети менен шартталышкан. Натыйжада, традициялык окуялардын көркөм, өтө кеңири сүрөттөлүшү менен бирге «Чоң казатты» кандайдыр бир деңгээлде кайталаган көптөгөн согуштук картиналар артыкбашыраак киргизилип кеткен. Чындыгында бүткүл кыргыз урууларынын жана коңшу элдердин башын кошуп аттанган Манастын «Чоң казаты» менен негизги таянган күчү эки чоросу жана Бакай болгон Семетейдин Коңурбайдан кун куушунун масштабы бирдей болушу мүмкүн эмес. «Семетейдин» чагылдырган доору ага шарт түзбөйт. Семетей эрдик-күч, кайрат жагынан атасынан кем түшпөгөнү менен анын жашаган доору башка. Анын мезгили кыргыз элинин тарыхый жолунун өсүп-өнүгүш учуру эмес, тескерисинче ар бир уруу өз бет алдынча кетип, бытырандыланып, майдалануунун мезгили. Ошондуктан Семетей алардан тирек ала албайт, өз күчүнө гана таянууга аргасыз болот. Демек анын максаты канчалык орчундуу, жооп-туу болсо да, жалпы кыргыз урууларынын күчүнө таянып, күчтүү жоого аттанган Манастын «Чоң казатынын» масштабына жете албай, чектелүү боюнча калууга тийиш эле.

Семетей атасынын кунун кууп Коңурбайга каршы аттанышы Чынокжо, Толтойду жеңгенден кийин башталат. Бакай, Каныкейдин барба дегенине болбостон Семетей атасынын өчүн алууга камынат. Каныкей кийим, жарак-жабдык менен жабдыт. Жолго Бакай, Семетей, Күлчоро, Канчоро болуп аттанышат. Кытайдын чегине жетип, эс алганы жайланышат. Кытайдын чегин кайтарган Мурадыл күндү жайлап, калың кар жаадырып, чоролор тажрыйбасыздык кылып бош коё берген аттарды алып кетет. Атсыз калган чоролорду таштап Семетей, Бакай чалгынга жөнөшөт. Кытайдын чегин кайтарган укмуштуу жаныбарларды экөөлөп жок кылышып, Семетей жалгыз андан ары жөнөп, Коңурбайдын жылкычы башчысы Карагулга жолугат.

Семетейдин колуна түшкөн Карагул аны алдап, араң кутулуп Коңурбайга качып барып кабар берет. Коңурбай жашынып келип, кытайдын жылкысын айдап келе жаткан Семетейди мылтык менен атып жаралап, өлтүргөнү жатканда, Семетей айдап келген Коңурбайдын жылкысынын ичинен Көкчөнүн Көкаласын (Көкала «Чоң казатта» Көкчө өлгөндө кытайларга олжого түшүп кеткен болот), кармап минген Күлчоро келип калып куткарат. Жарадар Семетейди алып келе жатып, түндө түнөшкөн жеринен Мурадылды көрүшөт. Ал мурун колго түшүрүп алган чоролордун аттарына баалуу сыйлыктарды жүктөй Түп-Бээжиндеги ханына тартууга алып бараткан болот.

Семетейлер анын колу менен беттешип, жеңип, колго түшкөн аттарды кайтарып алышат. Күлчоро Суркоёнду минип, Таластан Айчүрөктү алып келет. Айчүрөк Семетейдин жарасын аттап, окту түшүрөт. Ушул учурда Коңурбай көп кол менен артынан кууп келет. Ортодо өтө көптөгөн уруштар болуп, акыры күчү жетпесине көзү жеткен

Коңурбай Семетей менен элдешүүгө макул болот. Күлчоро арага түшүп Коңурбай менен Нескараны аттарынан түшүрүп, Семетей турган жерге алдап ээрчитип келип өлтүрүшөт.

Семетей Коңурбайдан кун кууп өч алганын уккан Көкчөнүн уулу Үмөтөй, атамды атасы кытайга зордоп алып барып өлтүргөн, мен ошонун өчүн алам деп күүлөнөт. Энеси Акеркеч, ж.б. акылдуу адамдардын, жоолашпагыла, кайра эл болуп, дос болуп ынтымакта турсаңар сырткы жоо батынып келе албайт деген тилин албайт. Кол курап келген Үмөтөйгө Күлчоро, Семетей бир нече жолу элдешели деп сунуш кылышса болбой урушуп каза болот. Семетейдин жоого минээр аты Тайбуурул Үмөтөйдүн кунуна кетет. Акеркеч Тайбуурулдун кулагына коргошун эритип куюп, орго салып, кор кылат. Акеркечтин кеңеши менен Кыязга кат жиберилет. Каттан Семетейдин атсыз калганын билген Кыяз Толтойдун өчүн алууга камынат. Канчоро да аны менен астыртан байланыш жасап, Семетейге каршы чыгаарын билдирет. Кыяз кол курап Таласка келип жашынып жаткан күнү Канчоро Семетейди Манастын күмбөзүнө тайынып келебиз деп камсыз алып чыгат. Каныкей, Айчүрөктүн барба деген тилин албай келген Семетей Кыяздын колунун курчоосуна калат. Суркоёнду минген Семетей Кыязды качырат. Башында жоонун аты Суркоён баспай кыйыктанат. Семетей анын башын кесип, ак каңкыны жазданып, Аколпокту жамынып жатып алганда Кыяз батына албай жатып артынан найза салып качат. Жаралуу Семетейди Айчүрөктүн сиңдиси перинин кызы Көкмончок жерге туман түшүрүп сыйкырлап алып кетет. Жедигер менен урушта Сарыкан (Сары-таз) көп эрдик көрсөтүп өлөт. Күлчоро катуу каршылык кылып, жалгыздык кылып колго түшөт. Канчоро Чачыкейге үйлөнүп, Таласка хан болуп, элге, Каныкейге, Бакайга кордук көрсөтөт. Кыяз Айчүрөккө зордук менен үйлөнүп, Күлчоронун далысынын кечирин кесип, жылкычыларга отунчу кул кылып берет. Эпостун мындай өтө трагедиялуу аякталышы ал чагылдырган доордун мүнөзүн өзгөчө даана белгилеп турат. Башкы оң каармандар, жакын адамы, эмчектеш тууганы Канчоро тарабынан уюштурулган кастыктан запкы тартышат. Мурдагы уруулук түзүлүштүн түшүнүгүндө мындай жакын адамдар бири-бирине өтө күйүмдүү болуп, жамандыкты да, жакшылыкты да бирге тартып, керек учурда душманга колтук ачмак турсун, жакын туугандары үчүн андан өч алууну ыйык парзы эсептөөгө тийиш эле. Феодалдык бытырандылык күч алган кийинки доордо ал сакталбайт, таптык жиктелүүнүн күчтүү өнүгүшүнүн натыйжасында адамдар каны боюнча эмес, алдына койгон максат, мүдөөлөрү боюнча жакындашат, биригишет. Ошондуктан ушул доордун жек көрүндү туундусу Канчоро өзүнүн эгоисттик кызыкчылыгы үчүн кандаш жакын адамдарын сатып душман менен биригишүүдөн эч тартынбайт. Оң каармандар убактылуу жеңилип, Канчоро жана анын шериктеринин үстөмдүккө жетиши эпосту жараткан элдин пессимизмдик оюн көрсөтпөйт. Тескерисинче алардын өздөрү жашаган коомдун бузук

жагын кыраакылык менен реалдуу көрө билип, ага каршы күрөшүүгө даяр турган эрктүүлүгүн, оптимизмдик ой-тилегин кабарлайт. Өздөрүнүн прогрессивдүү умтулуусуна каскак болгон ошол жат көрүнүштү шексиз жок кылуу керектигин анын башкы тиреги, себепчиси ошол эле Канчорону жана анын шериктерин Сейтекке жазалатып, бийлигин жок кылдыруу аркылуу ачык көрсөтүшкөн. С. Каралаевдин «Семетейинин» ар бир эпизодунда башка варианттарда жолукпаган толгон мотивдер, көптөгөн персонаждар, алардын иш-аракетин, кулк-мүнөзүн, кимдигин сүрөттөгөн баяндар орун алышы менен да сюжети окуяга бай.

С. Каралаев каармандарынын ар биринин сырткы портретине, сын-сыпатына, кулк-мүнөзүнө кеңири токтолуу менен ар бир каармандын өзүнө гана таандык өзгөчөлүгүн ачат. Андай кеңири мүнөздөмөлөр жеке эле элдик идеалды алып жүргөн оң каармандарга гана эмес, алардын душман-дары терс каармандарга, персонаждарга да берилет. С. Каралаев каармандарын чар тарабынан толук сүрөттөө максатында анын минген аты, кийген кийми, урунган курал-жарагына, көпчүлүк учурда ата-теги, эли-жерине кеңири токтолот.

«Манас» трилогиясынын идеялык-көркөмдүк биримдиги анын генеалогиялык принципте циклизацияланышынан да ар түрдүү көркөм кара-жаттардын, образдар системасынын өтмө катмарлуулугунан ар дайым көрүнүп турат. Бакай, Каныкей сыяктуу айрым каармандар трилогиянын үч бөлүмүндө тең, ал эми айрым каармандар биринчи, экинчи же экинчи, үчүнчү бөлүмдө активдүү катышып, бөлүмдөрдү өтмө катар чырмалыштырып, алардын ортосундагы биримдикти бекемдейт. Мындагы кызыктуу нерсе — ал каармандардын образы такай эволюциялык кыймылда болушу. Мурда терең иштелген образ кийинки бөлүмдөгү тарыхый шартка, кырдаалга ылайык жаңы түс, сапаттарга ээ болот. Мисалы, Каныкей биринчи бөлүмдө элдик баатырдын өзүнө тете жары катары акылмандыгы, адамкерчиликтүүлүгү, ишмердиги, сарамжалдуулугу жерине жеткире сүрөттөлүп, образды мындан ары тереңдетүүгө, андан ары алып барууга мүмкүн эместей деңгээлге жеткирилет. Бирок, «Семетей» бөлүмүндө жаңы шарт, жаңы кырдаалга ылайык анын мүнөзүнүн жаңы жактары ачылат. Не бир трагедиялуу учурда да бел алдырбаган, мүңкүрөп калбаган кайраттуулугу, туруктуулугу, эң бир кыйын шарттардан арга таап чыгып кеткен акылман айлакерлиги, феодалдык-патриархалдык моралдын жосунсуз салттарына ачык күрөшкө чыккан нравалык бийиктиги, баласына чексиз берилген энелик мээрбандыгы, көрөгөч тарбиячылыгы ушул бөлүмдө өзгөчө бир күчтүү көрүнөт. Ошондой эле Каныкейдин ар кандай социалдык шарттагы абалы: кандын кызы, бүткүл элдин башчысынын сүйүктүү жарынан, куу тагдырдын айынан жер которуп баш калкалаган таалайсыз жесир аял, торпок баккан күндүккө чейин жетишиндеги, өмүрүнүн ар кыл мезгили: секелек эрке кыздан чачы куудай карылыкка чейин жетишиндеги

өзгөрүүлөр трилогиянын бөлүмүнөн бөлүмүнө ыраттуулук менен эволюциялык өнүгүштө берилет. Каныкейдин чар тарабынан эң терең иштелген оригиналдуу образын жаратууда ага чыгармачылык өзгөчө сүйүү менен мамиле жасаган С. Каралаевдин салымы зор.

Трилогияда каармандардын образы бөлүмдөн бөлүмгө өтүп кызмат кылышы бирде түздөн-түз болсо (мисалы биз эскерген Каныкейдин образындай ар бир бөлүмгө кирип) бирде «жабык» түрүндө да болот. Мисалы Манас, Алмамбет, Чубак биринчи бөлүмдө гана катышканы менен алардын ишин, жолун түздөн-түз улантышкан Семетей, Күлчоро, Канчоролордун кийинки бөлүмдөрдө катышы, алардын образы жаңы кырдаалда, жаңы шартта кандайдыр бир жаңыча көрүнүшү, чагылдырылышы катары таасир калтырат. Айталы, Семетейдин сырткы келбети, кийим-кечеси, курал-жарагы, минген аты, салган кушу, ээрчиткен тайганы, ал турсун фантастикалуу мифтик колдоочулары Манастан оошуп келип, манасчынын сөзү менен айтканда «Манас канды тирилтип» койгондой элес калтырат. Бул каармандардын кулк-мүнөзү да, ой-максаттары да бирдей. Ошондуктан бул образдар бир эле учурда өздөрү жашаган доордун типтүү мүнөздөрүн чагылдырган өз алдынчалыкка ээ болуу менен бирге эле бирин-бири толуктаган жаңы кырдаалда, шартта жаңыча кайталанган образдар. Мындай учурда мурдагы образдын аягына чейин иштелбей, мүнөзүнүн толук ачылбай калган жактары кийинки образда ишке ашырылат, тереңдетилет. Ушул планда Күлчоро менен Канчоронун образдарын аталары Алмамбет, Чубактардын образдарына салыштырып кароо кызыктуу. Күлчоро атасы Алмамбеттей эле достукка терең берилүүнүн, ак кызмат кылуунун эң бир сонун үлгүсүн көрсөтөт. Ал ар кандай кырдаалда Семетейди таштап башын ала качпайт, баардык учурда анын кыйын иштерин (ал турсун Семетейдин өзү аткара албай айласы кеткен иштерин да) айлакерликке, ыктуулукка салып аткарат. Б.а. Алмамбетке жүктөлгөн элдик идеалды жаңы кырдаалда, шартта алып жүрүп, аны дагы тереңдетип, дагы ачык көрсөткөндөй болот. «Манас» бөлүмүндөгү Чубак «алышса адамдын күчү жетпеген, арстандын тиши өтпөгөн» баатыр, Манастын ишенимдүү тирегинин бири, бирок анын мүнөзүндөгү кара мүртөздүк, оюн кишиге бербеген өзүмчүлдүк бар экени эскерилет. Кээде мүнөзүндөгү ушул жактары жакын адамдары менен конфликтке чейин алып барат (Мисалы «Чоң казат» мезгилинде Алмамбет менен жол талашканын, Манаска таарынып Коңурбайга кат жазганын эскерсек болот), бирок ал аягына жеткирилбей токтотулат. Атасы Чубактын жакшы жактары (баатырдыгы, балбандыгы) менен бирге эле мүнөзүндөгү жогоркудай кемчиликтер да Канчорого мурастап калат. Атап айтканда, мүнөзүнүн ушул терс жагы жаңы шарт, кырдаалга ылайыкташып тереңдеп акыры өз жакындарына ачык чыккынчылыкка чейин алып барат.

Дегинкисин айтканда ичтен чыккан терс каармандардын «Манас» бөлүмүндө анча ачылбай, жашырынып астыртада жаткан терс

мүнөздөрү «Семетей» бөлүмүндө дааналанып ачыкка чыга келет. Ага бул бөлүмдүн чагылдырган доору — таптык жиктелүү күч алган феодалдык-патриархалдык коом мүмкүнчүлүк берет. Коомдогу таптык жиктелүүдөн, феодалдык бытырандылыктан пайдаланып ач көз Жакып, бузуку Кыргыз чал, өз уруусунун гана кызыкчылыгын көздөгөн Чынокжо, Толтой, мурда кимдиги ачык билинбеген Абыке, Көбөш ж.б. өзүмчүлдүк, мансапкорлук арам ойлорун ишке ашырыш үчүн жаңы күч менен чыгышат. Ошондуктан «Манас» бөлүмүндө чачылып-чабылып ар кайда жашап жүргөн элдин башын кошуп, Ата-журттун көз карандысыздыгына ээ болуу үчүн сырткы баскынчы жоо менен күрөшүү негизги сюжеттик өзөктү түзсө, «Семетейде» ал тема экинчи планга жылдырылат. Анын ордуна элдин ыркын кетирип, баштагы бирдигин бузган ички душмандар бийлик, байлык талашкан жакын туугандар, жаматташ уруулардын башчылары менен күрөшүү негизги теманын бирине айланып, чыгарманын негизги идеясы элдин ички бирдигин сактоого багытталат. Мындан «Семетей» кыргыз уруулары өздөрү бир эл экенин алгач аңдап, өз ара баш кошууга умтулуусун чагыл-дырган «Манаска» салыштырганда, коомдук өнүгүштүн алда канча кийинки этабында феодалдык бытырандылыктын тушунда пайда болгонун көрүү кыйын эмес. Кыргыз коомчулугу кечээ эле, XIX кылымда уруулардын өз ара ыркы келишпеген, феодалдык бытырандылык доордо жашап келишкендиктен «Семетейде» баяндалган жогоркудай окуялар аларга түшүнүктүү болуп, анын ички бирдикти сактоо идеясы жүрөктөрүнө өтө жакын болгон.

«Семетейде» экинчи бир башкы тема жомоктук-фантастикалык элементтер менен шөкөттөлгөн баатырдык үйлөнүү темасы. Семетейдин Айчүрөккө үйлөнүшүндөй лиро-эпикалык мүнөзгө ээ романтикалуу чыгармалар да кийинки муундардын эстетикалык таламдарына толук жооп берген.

Ошентип, Семетейдин камтыган темалары, чагылдырган доору «Манаска» салыштырганда биздин күндөргө жакын туруп, кыргыз элинин соңку кылымдардагы муундарынын дүйнөгө көз карашына, эстетикалык таламдарына шайкеш келгендиктен, эл ичинде кеңири тарай баштаганын байкоого болот. С. Каралаевдин «Семетейин» жарыялоодо трилогиянын мурун жарыяланган биринчи бөлүмүндөгү принциптер толук колдонулду. Түп нуска менен салыштырылып такталган тексттин кээ бир кайталоолору кыскартылгандан кийин (бул айрыкча баталдык сценалар өтө ашыкча сүрөттөлгөн жерлердин эсебинен жүрдү) эки томго шарттуу түрдө бөлүштүрүлүп басмага сунуш кылынды. Биринчи томго эпостун башынан тартып Семетейдин Чынокжо менен чатагына чейинки, экинчи томго Айчүрөктүн окуясынан тартып жаралуу Семетейдин кайып болушуна чейинки окуялар бүт кирди. Окуянын өнүгүшүнө ылайык түп нускада бул бөлүмгө киргизилип жазылган «Көкөтөйдүн ашы» «Манас» бөлүмүнүн экинчи томуна жарыяланган. Калган окуя эч өзгөрүүсүз (арасындагы ашыкча

кайталоолордун кыскартылганын эске албаганда) толугу бойдон ушул эки томго сыйгызылды.

Р. САРЫПБЕКОВ.